

KELETAS „ANTIGONĖS“ PROBLEMŲ

Jonas DUMCIUS

Sofoklio „Antigonėje“ gausu problemų. Kai kurios iš jų struktūrinės. Dvi tokio pobūdžio problemas pamėginsime šičia spręsti.

I. POLINIKO PALAIDOJIMAS

Poliniko palaidojimas kelia visokių klausimų, pvz., kodėl Antigonė atėjo antrą kartą laidoti savo brolio? Įdomi laiko problema. Įsižiūrėję į „Antigonės“ tekstą, filologai pastebėjo, kad pirmajam Poliniko laidojimui nebuvo pakankamai laiko, tikriaus sakant, jo visai nebuvo. Kaip žinome, tragedijos prologe Antigonė veltui mėgina prikalbėti Ismenę padėti laidoti Poliniką. Pasibaigus prologui, ateina choras ir giesmė pasveikina ką tik užtekėjusią saulę. Vadinasi, prologas vyko auštant, o baigėsi gal jau saulei tekant. Po choro dainos Kreontas pakartoja savo draudimą laidoti lavoną, ir štai atėjęs sargybinis praneša, jog neseniai kažkas simboliškai palaidojo Poliniką. Tai pirmoji pastebėjo dienos sargyba prašvitus. Taigi, Antigonė turėjo laidoti brolių dar tamsoje — išaušus ją būtų pastebėjęs sargybinis. Bet juk ji auštant dar kalbėjosi su Ismene. Kitaip sakant, prologo metu sargybinis pastebėjo, jog lavonas jau palaidotas! Kaip tai suprasti?

Kai kurie filologai teigia, kad Sofoklis neapsižiūrėjo ir padarė klaidą¹. Kiti pateisina Sofoklį ir stengiasi vienokiu ar kitokiu būdu klausimą išsiaiškinti. Pvz., Adamas² sako, kad pirmą kartą Poliniką palaidojo patys dievai, tad Antigonei nereikėjo auštant eiti prie lavono; Rauzas (Rouse)³ mano, jog pirmąjį laidojimo aktą įvykdė Ismenė. Erandonea⁴ pagrįstai sukritikuoja kitų nuomones ir pasiūlo labai originalų problemos sprendimą: Antigonė pirmąjį — simbolinį — laidojimo aktą atliko dar prieš prologą,

¹ Zr. Ad. Müller, *Asthetischer Kommentar zu den Tragödien des Sophokles*, p. 110 ff.

² Zr. K. W. Meiklejohn, *The Burial of Polynices* (Classical Review, 1932, p. 45) jį mini ir kritikuoja.

³ Jį mini ir kritikuoja I. Erandonea, žr. Ignatio Errandonea, *Sophocles. Investigaciones sobre la estructura dramática de sus siete tragedias y sobre la personalidad de sus coros*, Madrid, Escelicer, S. A., 1958, p. 89 ir toliau.

⁴ Op. cit., p. 91 s.

kitaip sakant, už dramos ribų; tuo būdu, ji mėgina prikalbėti Ismenę padėti atlikti antrąjį — realųjį — laidojimą.

Si hipotezė, atrodo, gerai išsprendžia problemą, bet ji neturi jokio pagrindo Sofoklio tekste, yra iš piršto išlaužta.

Yra dar viena hipotezė — Valdoko⁵. Sis filologas išjuokia įvairius tos problemos sprendimus ir teigia, jog poetas visai neturėjo tikslo būti tobulas panašiose smulkmenose: tragedija yra tokia ir viskas; nėra pagrindo spėlioti, kokia ji būtų galėjusi būti! Erandonea piktinasi Valdoku, kuris ne tik neišsprendęs problemos, bet net nematęs reikalo ją spręsti.

Atrodo, jog Valdoko hipotezė bus arčiausia tiesos. Mat, ji pripažįsta, kad Sofoklis paliko tokius nukrypimus nuo tikrovės ne dėl to, kad jais nesidomėjo. Su šiuo pastaruoju teiginiu, sušvelninančiu poeto tariamą apsilėidimą, bet vis dėlto paliekančiu jam dalį kaltės, nenorėčiau sutikti. Mat, Sofoklis buvo didelis dramatinės technikos meistras, jis kiekvieną sceną, kiekvieną veikėjo žodį labai apgalvodavo. Dėl to ir tuos smulkius nukrypimus nuo tikrovės jis darė sąmoningai, tai yra, turėdamas tam tikrą meninį tikslą. Imkime, pvz., porą tokių nukrypimų, už kuriuos bara jau Aristotelis⁶. Vienas iš jų liečia „Edipą Karalių“. Aristotelis prikiša poetui, kad Edipas tik pačios tragedijos metu sužinojęs, kaip žuvo Lajas. Iš tikrųjų sunku įsivaizduoti, kad Edipas, pragyvenęs su Jokaste 20 metų, nė kartą nepasiteiravo, kaip žuvo jo pirmtakas, kaip jis atrodė, kad ir pats per tiek laiko neužsiminė žmonai, kaip užmušė senį kryžkelėje! Priekaištas teisingas, bet išimkite iš tragedijos šiuos dalykus, ir pamatysime, koks bus nuostolis: dings vienas iš tragiškiausių šios dramos epizodų! Aišku, kad Sofoklis bevelijo prasiilenkti su tikrove, negu jo atsisakyti. Juk žiūrovai, matydami skaudžius gerojo Edipo būkštavimus, visai ir negalvojo klausti, kodėl jis apie tai nepasikalbėjo su Jokaste anksčiau. Kitas prasiilenkimas su tikrove „Elektroje“: Orestas tariamai žuvo per Pitinius žaidimus Delfuose. Bet herojų laikais tokių žaidimų juk dar nebuvo! Be abejo, Sofoklis žinojo, kad tai anachronizmas, bet kokį didelį įspūdį jis darė žiūrovams, tais laikais kaip tik pamėgusiems žaidimus.

Panašių prasiilenkimų su tikrove yra nemaža Sofoklio kūryboje. Antai „Elektros“ prologe (32 eil. ir toliau) Orestas savo veikimo planą išdėsto senam „pedagogui“ ir Piladui. Atrodo, kad tie trys sąmokslininkai, tik pasiekę rūmus, sugalvojo, kaip pasielgti. Bet tai nerealū! Juk Orestas turėjo iš anksto būti viską susiplanavęs ir paskirstęs vaidmenis, ypač turint galvoje, kad senis „pedagogas“ vėliau meistriškai papasakoja apie tariamą Oresto žuvimą. Argi, iš anksto nepasiruošęs, jis būtų galėjęs šitaip papasakoti?! Aišku, kad šis planavimas prologe buvo reikalingas poetui kaip meninė ekspozicija, todėl čia ir prasiilenkta su tikrove.

⁵ Žr. A. J. Waldock, *Sophocles the Dramatist*, Cambridge, 1951, p. 125—129. (Man ši knyga neprieinama, apie ją žinau tik iš Erandoneos atpasakojimo.)

⁶ Poetika, 1460, a, 29 eil. ir toliau.

Ne kitaip ir su Poliniko palaidojimo problemomis. Kiek daug pri-rašyta, sprendžiant klausimą, kodėl Antigonė atėjo antrą kartą laidoti brolio. Juk užteko pirmojo — simbolinio palaidojimo. Tiesa, sargybiniai panaikino pirmojo laidojimo žymes (410 eil. ir toliau). Antigonė galėjo apie tai sužinoti ir dėl to nutarė vėl laidoti lavoną. Bet iš sargybinio pa-sakojimo aiškėja, kad Antigonė, pamačiusi panaikintas pirmojo palaido-jimo žymes, pradėjo raudoti, tarsi anksčiau apie tai nebūtų žinojusi. O gal ji antrą kartą norėjo palaidoti kaip reikiant? Bet, atrodo, kad ir antrą kartą ji norėjo tik simboliškai palaidoti (plg. 429 eil. ir toliau). Tačiau juk užteko vieno simbolinio palaidojimo net ir tuo atveju, jei jo žymės sargybinių buvo panaikintos! Jeigu ji norėjo antrą kartą palaidoti, tai kodėl to nepadarė pirmą kartą, kai dar buvo tamsu? Kam laukė vidurdie-nio? Vadinas, antrasis Antigonės mėginimas laidoti yra nemotyvuotas, atseit, čia prasilenkta su tikrove!

Dvigubo laidojimo efektas yra toks didelis, kad Sofoklis čia, kaip ir ką tik apžvelgtuose kituose atvejuose, ryžosi pedantiškai nesilaikyti tikrovės. Rezultatai akivaizdūs: pirmoji žinia apie palaidojimą išjudina Kreontą, sudaro progą pasireikšti kai kuriems jo charakterio bruožams, pvz., tem-peramentui, parodo įdomų personažą — sargybinių, kurio elgseną nulemia įvairūs psichologiniai momentai (baimė, išsisukinėjimai, pagyros ir t. t. ir t. t.), sukelia sąmyšį choristuose ir t. t. Be to, teatro publika (vėliau skaitytojai) visai neklausė, kodėl Antigonė antrą kartą atėjo prie Poliniko lavono — juk tai gyvenimiška, jeigu prie mylimo žmogaus lavono pakarto-tinai einama, raudama ir t. t.

Dramatinės technikos požiūriu sceninio įvykio sudvejinimas yra Sofok-liui gana būdingas⁷. Poetas mėgsta sudvejinti, pvz., naujienos pranešimą („Ajante“ prieš Teukrui atvykstant ateina jo pasiuntinys; „Trachinietėse“ vienas žmogus anksčiau praneša Dejanirai žinią, negu atvyksta Lichas; sudvejintas ir Licho melo demaskavimas). Šitoks dvilypis naujienos pranešimas sukelia didelį meninį efektą, o kartu yra pakankamai motyvuotas. Ne taip motyvuotas uždraudimo laidoti Ajantą sudvejinimas (būtų užtekę arba Menelajo, arba Agamemnono), bet meninis efektas ir čia pateisina sudvejinimą. Be to, šioje scenoje galima įžiūrėti ir idėjinį momentą: ginčas baigiasi humaniškumo, kuriam atstovauja Odisejas, pergale. Abiejų Atridų žiaurumo išryškinimas ginčo metu savo kontrastingumu labai iškelia Odi-sėjo žmoniškumą. Tuo būdu, motyvizacijos stoką pilnai kompensuoja me-ninis efektas ir idėjinė ginčo pusė.

Tą pat galima pasakyti ir apie dvejoją Poliniko laidojimą: jis ne tik padidina meninį efektą, bet taip pat labiau iškelia Antigonės humaniškumą, Antigonės religija yra primityvi, atspindi ikivalstybinę žmonijos

⁷ Žr. mano straipsnį „Retardacija Sofoklio kūryboje“, „Literatūra“, XIII(3), 1969, p. 17 ir toliau.

vystymosi stadiją. Bet toji religija, reikalaujanti palaidoti savo giminės narį, yra susijusi su prisirišimo ir meilės saviesiems jausmu. Polinikas Antigonei yra ir giminės narys, ir mylimas brolis. Šiedu faktoriai — religija ir meilė — labai sustiprina Antigonės ryžtą, padaro ją drąsią, atkaklią: iš vienos pusės, ji giliai humaniška, mylinti sesuo, o iš kitos — atkakli savo plano vykdytoja. Kadangi meilės sukeltos emocijos kaip tik paryškina jos humaniškumą (pyktis, kurį sukelia trukdymai vykdyti planą, publikos lengvai pateisinamas), tai Sofoklis, norėdamas labiau iškelti tą humaniškumą, ir sudvejino Antigonės žygdarbį. Sofoklio laikų teatro publikai antrasis Antigonės atėjimas prie lavono turėjo atrodyti padiktuotas emocijų: priešingai naujųjų laikų pedantiškiems filologams ji neklausė, ko Antigonė vėl ėjo prie mylimo brolio lavono — ir tai dienos metu, kai ją galėjo tuoj sučiupti (taip ir įvyko!). Antrasis lavono aplankymas jiems atrodė gilios meilės aktu, nereikalaujančiu jokių kitų motyvų. Ir štai jinai atėjusi randa palaidojimą išniekintą: nebesusilaikydama ima balsu raudoti. Galima įsivaizduoti, kokį įspūdį tai darė Atėnų žiūrovams! Kaip aukštai iškilo jų akyse Antigonės humaniškumas! Kaip tik to ir siekė poetas.

M. Polencas⁸ pastebi, kad poetas nuolat pateikia šunų ir paukščių draskomo lavono vaizdą. Šis šiurpus vaizdas išryškina ne tik Kreonto nepaisymą žmogiškumo reikalavimų, bet ir Antigonės humaniškumą: juk ji visą laiką kovoja su žiaurumu, o, kai ji miršta, toliau kovoja žynys Teiresijas. Pakartotinis lavono palaidojimas kaip tik žymiai paryškina tą kovą: du palaidojimai — tai du mėginimai (nors ir nepakankamai veiksmingi) apsaugoti lavoną nuo išniekinimo.

Panašiai spręstina ir vadinamoji Poliniko palaidojimo laiko problema. Tikrovės požiūriu Antigonei nebuvo kada pirmąjį kartą nueiti prie brolio lavono. Be to, ir antrasis laidojimas laiko atžvilgiu nėra realus, tik kažkodėl filologai į tai nekreipia dėmesio. Mat, jis įvyko vidurdienį, kai buvo labai karšta. Apie pirmąjį palaidojimą sargybinis pranešė, kai choras giesme pasveikino ką tik patekėjusią saulę ir Kreontas pakartojo savo draudimą. Kreonto pokalbis su sargybiniu truko visai neilgai. Toliau choras pagiedojo savo pirmąjį stasimą, daugiau kaip 40 eilučių (332—375) ir, tik baigęs giedoti, pamatė atvedant sugautą Antigonę. Stasimo giedojimas vargiai galėjo užtrukti ilgiau kaip 20—30 minučių. Taigi to neilgo stasimo metu sargybinis grįžo į savo postą, su kitais panaikino laidojimo žymes ir ėmė budėti; tada užėjo audra, kuri truko ilgai, o, jai praėjus, sargybiniai pamatė Antigonę raudančią, vėl žemėmis apipilančią lavoną, praeikiančią jo išniekintojus, nuliejančią mirusiam auką. Tada ji sučiumpama ir atvedama. Visam tam būtų reikėję, tur būt, ne vienos valandos laiko. Iš tikrųjų sargybinis kalba, kad audra užėjo vidurdienį, vadinasi, jis atvedė Antigonę jau popietę, nes kalba apie vidurdienį kaip apie praeitį.

⁸ Žr. M. Pohlenz, *Die griechische Tragödie*, München, 1934, p. 195.

Bet jis išvyko iš Kreonto rytą! Vadinasi, keliasdešimt stasimo eilučių užėmė laiką nuo ryto iki popietės!

Panašų realaus laiko nepaisymą randame ir kitoje „Antigonės“ vietoje. Kai Kreontas įsitikino negerai pasielgęs, tuoj išbėgo atitaisyti savo klaidos, o choras užtraukė 39 eilučių stasimą. Choro dainos metu Kreontas su būriu vyrų nubėgo į laukus, kur gulėjo šunų apdraskytas Poliniko lavonas. Pasimeldę požemių dievams, Kreonto palydovai (1196 eil. ir toliau) nuplovė lavoną, iš prilaužytų alyvų šakų sukrovė laužą ir supylė aukštą kapą. Sakos buvo žalios, labai greitai degė, dėl to laužui ir kapo pylimui reikia skirti bent valandą laiko (jei ne gerokai daugiau). Toliau visi nuėjo laisvinti Antigonės, rado ją pasikorusią. Iš kapo Kreontas su sūnaus lavonu parvyko į rūmus mieste. Visa tai įvyko neilgo stasimo metu!

Tokių dalykų pasitaiko ne tik „Antigonėje“. Antai „Trachinietėse“ Lichui išnešus drabužį, pamirktą Neso kraujyje, choras gieda stasimą. Po stasimo išbėga išsigandusi Dejanira ir papasakoja, kas atsitiko su to kraujo krešuliu. Štai grįžta Hilas ir praneša, kad Heraklio užsivilkta drabužis pradėjo graužti kūną. Nuo Kėnajo iškyšulio, kuriame Heraklis aukojo, iki Trachino oro keliu bus daugiau kaip 30 kilometrų, kelias eina daugiausia jūra. Taigi kol choras sugiedojo 30 eilučių (632—637) stasimą, Lichas sukorė keliasdešimt kilometrų kelią (jo didelė dalis ėjo per jūrą), įteikė Herakliui dovaną. O kai herojus pajuto nuodų veikimą, Hilas vėl sukorė tą patį kelią atgal ir rado Dejanirą, pradėjusią kalbėtis su choru apie tą baisią kentauro dovaną!

Nukrypimams laiko atžvilgiu galime pateikti, be estetinių, dar ir kitokių priežasčių. Pirmiausia, senovės graikai nemokėjo laiko tiksliai šačiuoti, tad ir jo nukrypimai nuo tikrovės jiems mažiau krisdavo į akis, negu mums. Antra, čia buvo tam tikras konvencionalumas. Mat, tie nukrypimai vyko choro stasimo metu, o stasimai buvo dainuojami, pasibaigus dramos veiksmui. Ir, nors pertraukų nebuvo, vis dėlto, pasibaigus veiksmui, turėjo būti didesnės ar mažesnės pertraukos įspūdis. Tą pertrauką užpildydavo choro daina — stasimas. Matyt, stasimas buvo ramesnė daina, joje buvo mažiau gestikuliacijų, negu choro dainose veiksmo metu. Gal dėl to Sofoklio ir Euripido stasimai susideda iš dviejų dalių (jų proporcijos įvairuoja): pirmoje dalyje (dažnai pirmoje pusėje) choras dainuoja apie bendrybes, daugiau ar mažiau nutolusias nuo ką tik pasibaigusio dramos veiksmo, o antroje dalyje (dažnai tik pabaigoje) grįžta prie veiksmo dramatinės situacijos⁹. Taigi stasimo pradžia savo atitrūkimu nuo esamos situacijos lyg ir pabrėžia pertrauką tragedijos veiksmo. Bet jeigu stasimas lyg ir užpildo pertrauką, tai tos pertraukos ilgis gali ir neatitikti choro faktinio dainos ilgio — svarbu, kad buvo pertrauka! Matyt, graikai prie tokių dalykų buvo pripratę ir stasimo pertraukų nematuodavo vandens

⁹ Zr. Walter K r a u z, Stasimon, Berlin, Weidmann, 1934, passim.

ar saulės laikrodžiais. Vadinas, poetas galėjo į stasimę pertrauką sudėti daug daugiau įvykių, negu jų iš tikrųjų galėjo būti.

Atėnų teatro žiūrovai visai nesistebėjo, kad Antigonė spėjo palaidoti brolių ir pirmą, ir antrą kartą, nors, mūsų akimis žiūrint, čia laiko atžvilgiu nukrypstama nuo tikrovės.

II. „Antigonės“ 904—920 eil.

Jau pusantro šimto metų, kai Antigonės atsisveikinimo su pasauliu scena neduoda filologams ramybės. Ne tik filologams: didysis Getė pasikalbėjimuose su Ekermanu¹⁰ pasmerkė šią sceną, ypač 904—920 eilutes, kuriose vedama mirti Antigonė aiškinasi, kodėl ji taip rūpinosi broliu: girdi, ji nebūtų vykdžiusi žygdarbio nei dėl savo mirusio vyro, nei dėl vaikų: mirus vyrui, ji galėtų susirasti kitą vyrą, mirus vaikui, ji pagimdytų kitą, bet, mirus tėvams, kito brolio jau nebesusilauksi. Getė stačiai pasipiktino šiais samprotavimais, kompromituojančiais heroję Antigonę, ir pageidavo, kad koks nors filologas įrodytų, jog eilutės 904—920 yra ne Sofoklio sukurtos, o vėliau kažkieno įkištos į Sofoklio tekstą. Nuo Getės laikų ir pasipylė įrodinėjimai, jog minėtosios eilutės neautentiškos. Bet vientelis neautentiškumo argumentas yra tas, kad jos (ir apskritai visa ta scena) nesuderinamos su ankstesniuoju herojės charakteriu. Beje, Aristotelis jas laiko autentiškomis ir kai kurias iš jų cituoja¹¹. Taigi, jeigu čia interpoliacija, tai ji turėjo būti padaryta netrukus po Sofoklio mirties, o tuo atveju žmonės ją greitai būtų pastebėję ir neleidę palikti Sofoklio tekste. Samprotavimai apie brolių aiškiai paimti iš Herodoto (panašiai kaip „Edipo Kolone“ 339 eil. ir toliau). Yra padavimas, kad Sofoklis buvo geras Herodoto pažįstamas, o antikoje buvo įprasta kokia nors citata pagerbti savo draugą rašytoją. Todėl labai panašu į tiesą, kad poetas šia citata kaip tik norėjo pagerbti garsųjį istoriką. Tai taip pat rodo, kad šios Antigonės eilutės yra autentiškos.

Bet 904—920 eil. Antigonė visai ne tokia, kokia buvo anksčiau. Aplamai visoje toje scenoje herojė pasirodo neherojiška. Kaip tai paaiškinti? Tur būt, čia bus Sofoklio kūrybinis minusas, nesugebėjimas parodyti Antigonę iki galo herojiška? Labiausiai Sofoklį dėl šios scenos kritikuoja T. V. Vilamovicas¹²: jis net nesistebi, kad poetas, būdamas, pasak jo, linkęs į tuščią retoriką, galėjo sukurti tokią blogą sceną! Kiti kritikai ne tokie griežti, bet vis dėlto pripažįsta didesnį ar mažesnį Sofoklio apsileidimą ir beveltybę, jei galėtų, įrodyti, kad tos eilutės ne Sofoklio¹³. Dar kiti

¹⁰ Zr. Goethe, Gespräche mit Eckermann, 28, 3, 27.

¹¹ Zr. Rhetorica, 3, 16, 3.

¹² Zr. T. V. Wilamowitz, Die dramatische Technik des Sophokles, 1917, Berlin, p. 45—49.

¹³ pvz., Jebb, Antigona, 1888, ad 904—920.

filologai yra atsargūs, bando poetą pateisinti, bent jau 904—920 eilutes: jos esančios citata iš Herodoto, dėl to negalima esą norėti, kad tikrų kontekstui¹⁴. Gyvenime pasitaiko žmonių, kurių dvasinė būseną kartais sutrinka, tokie žmonės anksčiau buvę labai protingi, kitu atveju netenka galvos ir prišneką nesąmonių. Tokia esanti Antigonė¹⁵, ir Sofoklis, taip ją vaizduodamas, pasirodė esąs geras psichologas ir realistas. Visiems tiems kritikams yra būdingas vienas bendras bruožas — neigiamas minėtos atsisveikinimo scenos vertinimas.

Visai kitaip aiškina 904—920 eilutes I. Errandonea¹⁶: jis pateisina Sofoklį ir atsisveikinimo sceną laiko net šedevru. Aišku, kad jis irgi nepaneigia to fakto, kad šioje scenoje Antigonė ne tokia, kokia buvo anksčiau. Bet jis tą herojės pasikeitimą aiškina psichologiškai. Jis teisingai pastebi¹⁷, kad Antigonė nėra kokia nors krikščionių kankinė, kurios mirtis virsta triumfu ir sukelia ne pasigailėjimą, o susižavėjimą. Tik be reikalo Errandonea peršoka iš antikos į krikščionybės laikus: mirtyje triumfuojantys herojai susikūrė jau žymiai anksčiau; jų pradžios reikia ieškoti Sofoklio ir net Eschilo laikuose (plg. „Prikaltąjį Prometėją“). Tokius herojus bandė sukurti jau Platonas (plg. jo „Puotos“ Achilą), vėliau stoikai ir kt. Daug prisidėjo prie tokių suidealintų herojų kūrimo antikinė retorika su savo pagiriamosiomis kalbomis, retoriniais perdėjimais ir kitomis jai būdingomis priemonėmis. Krikščionybė tik pasisavino suidealintuosius herojus ir juos panaudojo savo tikslams. Sofoklis tokių herojų dar nevaizduoja. Nors jis net pasisakė vaizduojąs žmones tokius, kokie jie turėtų būti, vis dėlto jo herojai dar gana tolimi tobuloms būtybėms: jie per daug realūs, per daug žmogiški, kad jau nebeturėtų jokių ydų, silpnybių ir kitokių idealiam herojui nepritinkančių bruožų.

Psichologiškai aiškindamas 904—920 eilutes, Errandonea peržiūri visą¹⁸ šią sceną. Jis teisingai įrodinėja, kad, vedama mirti, Antigonė palaipsniui pasijunta esanti vieniša, visų apleista. Iš pradžių ji kreipiasi į chorą, tikėdamasi iš jo susilaukti jei ne paramos, tai bent užuojautos (806 eil. ir toliau). Juk, jis anksčiau nebuvo jos priešas, tik iš baimės negalėjo atvirai jos paremti (taip manė pati Antigonė 504—5 ir 507 eilutėse). Deja, choro laikysena apvilia heroję. Užuoť ją suramins, choras šaltai primena jai, kad jinai mirštant, tapusi garsi; ne ligų nukamuota, ne žaizdų pribaugta, bet gyva vykstanti į Hladą (817 eil. ir toliau). Taip į emocijų kupiną herojės kreipimąsi choras atsako šaltu samprotavimu, tikriau sakant, pastaba.

¹⁴ Žr. E. Bruhn, *Antigone*, 1913, p. 40.

¹⁵ Žr. Norwood, *Greek Tragedy*, 1948, p. 139; Agard, *Classical Philology* 32, 253; R. E. Witcherley, *Antigone 904—920* (žurnale „Classical Philology“, 42, 1947, p. 51—52).

¹⁶ Žr. Errandonea, op. cit., p. 111 ir toliau.

¹⁷ Žr. op. cit., p. 121.

¹⁸ Op. cit., p. 115 ir toliau.

Antigonė, tarsi nekrepdama dėmesio į tą choro pastabą, tęsia savo emocingą raudą, palygindama save su į uolą paverstąja ir vis teberaudančia Niobe (824 eil. ir toliau). Choras, vėl šaltai samprotaudamas, primena, kad ji neturinti teisės lygintis su Niobe, nes esanti mirtinga, nors patirti pergyvenimus, panašius į dievų, yra didelė garbė (834 eil. ir toliau). Dabar Antigonė užsigauna: ji aiškiai mato, kad choras bejausmis, visiškai nesugebąs atjausti jos liūdnos padėties; choro žodžiai jai atrodo stačiai pasityčiojimu (839 eil. ir toliau). Todėl ji kreipiasi ne tik į choristus su priekaištu, bet ir į visus Tebų piliečius, į Dirksės šaltinį, į Tebų miestą, kad jie būtų liudininkai to baisaus įvykio — nekaltos herojės nužudymo. Dėl šių Antigonės žodžių užsigauna choras ir išdrožia jai į akis kaltinimą: ji nepaisiusi teisingumo deivės Dikės, dėl to ir kritusi į tokią prarają. Be to, ji turinti kentėti, gal būt, dėl kokios protėvių kaltės (853—6 eil.). Šie choro žodžiai dar labiau suspaudė Antigonei širdį. Čia choras stačiai pasmerkė jos žygdarbį kaip nusikaltimą prieš teisingumo deivę Dikę ir, be to, priminė jau ir taip skaudžią Edipo giminės tragediją. Dabar prieš jos akis iškilo Edipo vedybos su savo motina, iš kurių gimė jinai pati, prakeikimas, skaudžiai ją paliečiąs, pagaliau nelaimingas brolio Poliniko likimas. Į šiuos aimanavimus choras vėl atsako grubiu priekaištu, kad ji pažeidusi įstatymą ir todėl pati užsitraukusi nelaimę. Dabar Antigonė užbaigia savo raudą naujais dejavimais. Čia įsikiša Kreontas ir liepia tarnus greičiau ją išvesti. Antigonė dabar tikrai vieniša, visų apleista: tebiečiai jos neužstoja; mylimasis Hemonas neateina jos gelbėti; net choras pasirodė jos visiškai nesuprantąs.

Erandonea, atpasakodamas šią sceną, pažymi, kad Antigonė jau pačioje pradžioje yra „žmogiška“, t. y. neherojiška, nes patekusi į mirties pavojų, nustoja savo didvyriškumo. Jos būseną tarsi patvirtina Kreonto žodžius, jog mirties akivaizdoje ir drąsiausias žmogus nustoja drąsumo (580 ir 926 eilutės); tą pat sako ir Ismenė (563—4 eil.).

Antigonei tokia neviltinga padėtis yra per daug skaudi, ji nebeatsilaiko, protas ima nebeveikti, ji įpuola į desperatišką lyrizmą ir ima kalbėti beveik nesąmonės; gyvųjų apleista, ji glaudžiasi prie mirusiųjų, padrikai ir klaidingai vaizduoja tėvo ir motinos laidotuves (899—902 eil.), pateikia nevykusį argumentavimą dėl brolio, ima abejoti dievų pagalba (922 eil.), pasako karčių žodžių savo priešams. Tik Kreonto žodžiai išjudina ją galutinai, ir scena užbaigiama herojės rauda — kreipimusi į Tebų piliečius.

Taip aiškina Erandonea, priskirdamas 904—920 eilutes nenormaliai herojės būsenai, kai ji laikinai buvo netekusi blaivaus proto. Netekusią galvos Antigonę jis pateisina: jos ankstesnis herojiškumas liekąs, o šis žmogiškas sugniužimas mirties akivaizdoje ją darąs daug įdomesnę, žmogiškesnę, patrauklesnę.

Skirtingai nuo kitų filologų Erandonea mano, jog Antigonė netenka blaivaus proto, tik pasibaigus komui ir Kreontui paliepus kuo greičiausiai

išvesti heroję. Bet ir Erandonea laiko heroję neherojiška, o „žmogiška“ visos tos scenos metu. Vadinas, ir jis raudą laiko nesuderinama su herojiškumu. Bet juk rauda nelygu raudai. Žmogus gali raudoti, netekęs bet kokios vilties išsigelbėti; jam jau niekas nesvarbu; jis nustoja savo žmogiškojo orumo, yra pasiruošęs nusižeminti, kad tik kaip nors išvengtų mirties. Tai neherojiškas žmogus. Kitas žmogus, priešingai, net ir raudodamas nenustoja savo orumo, išdidumo, reikalauja, kad su juo skaitytųsi ir pan. Tai herojiškas žmogus. Tokia yra Antigonė. Jos rauda chorui tai ne suglebusios mergaitės verksmas, o išdidžios herojės, besididžiuojančios savo žygdarbio garbe, sugebančios save pateisinti, reikalaujančios pripažinimo, pasiruošusios atsikirsti tiems, kurie mėgins ją kaltinti, apgailestavimai, net grasinimai savo baudėjams. Iš pradžių ji stačiai užsigauna, kai choras atmeta jos palyginimą su Niobe. Vėliau, chorui priminus visos giminės nelaimę, jinai pereina raudoje visus tų nelaimių etapus, apgailestauja savo beviltišką padėtį, bet vis tiek nepraranda sveiko proto ir herojiškumo: jos apgailestavimai, kad miršta visų — net ir savųjų — apleista, atrodo tarsi priekaištas žmonėms, kurie, užuot palydėję heroję iškilminga procesija su didžia pagarba, po tokio žygdarbio leidžia jai vienai eiti į kapą!

Erandoneos nuomone¹⁹, Kreonto grubūs žodžiai (833—890 eil.) galutinai išveda iš pusiausvyros Antigonę, ir heroję pradeda padrikai kalbėti. Pažiūrėkime, ar taip yra iš tikrųjų. Erandonea laiko padrikumo ženklui tai, kad heroję, būdama gyvųjų apleista, kreipiasi į mirusius, tarsi jie būtų čia, o apie Kreontą, kuris stovi čia pat, kalba kaip apie čia nesantį. Kreipimasis į čia nesantį asmenį mėgstamas visų laikų retorikoje, bet argi jis rodo, kad žmogus, kuris kreipiasi, jau neteko galvos?! Ignoravimas šalia stovinčio Kreonto irgi nerodo, kad Antigonei jau visiškai susimaišė galvoje: tai greičiau paniekos pareiškimas. Be to, jei Antigonė kalbasi su mirusiais, tai gyvųjų ignoravimas kaip tik yra logiškas faktas! Toliau Erandonea prikiša Antigonei, jog ji neracionaliai elgiasi su Kreontu. Jinai nusiskundžia savo mirusiam broliui, kad Kreontas už jo palaidojimą ją suima ir veda į kapą pirma laiko. Tačiau neaišku, kur pasireiškia tas neracionalumas. Gal kad ji sako, jog „Kreontas veda“, o iš tikrųjų jo tarnai atlieka tą darbą? Bet argi būtų racionalu vaizdingą posakį laikyti neracionaliu dėl to, kad jis vaizduoja įvykį perkeltine prasme? — Antigonė suabejoja dievų pagalba — to ji anksčiau nedarė, nes visą laiką pasitikėjo dievais. Abejojimas reiškiamas retoriniais klausimais, o atsakymas į tuos du klausimus duodamas dviem sąlygos sakiniams. Abu sakiniai reiškia realią sąlygą („jei mano darbas dievams nepatinka, tai prisipažinsiu nusikaltusi; bet jei jie nusikalsta, tai tegu jie gaus iškentėti ne daugiau kančių, negu jie man davė kentėti“ 921—8 eil.). Bet iš antrojo sąlygos saki-

¹⁹ Žr. op. cit., p. 120.

nio matyti, kad pirmasis sakinyss turėtų būti *irrealus*, tik retoriniais sumetimais jam palikta realaus sakinio forma. Taigi, to abejojimo dievų parama čia, gal būt, iš viso nėra. Juk T. V. Vilamovicas²⁰ visa tai laiko tuščia retorika! Bet galimas daiktas, kad greta retorikos čia yra *realus*, nors ir labai trumpas, Antigonės suabejojimas dievais. Juk ji, būdama visų apleista, bando teisintis ir žmonėms, ir pati sau (čia ir tas visų kritikuojamas pasažas apie brolio svarbumą), o besiteisinant nejučiomis kyla kritiškąs pateisinamojo darbo įvertinimas, atseit, tam tikra dozė abejojimo. Visoje šioje kalboje jaučiamas Antigonės noras pasiteisinti, pvz., 897—901 eilutėse ji pasakoja, jog, nukeliavusi į mirusiųjų valstybę, savųjų bus maloniai priimta, kadangi juos pati palaidojo. Kaip matome, šiose eilutėse Antigonė lyg įrodinėja, kad ji teisingai pasielgė, atlikdama mirusiems paskutinįjį patarnavimą, ir mirusieji už tai jai dėkingi. Toliau seka „herodotiškas“ pasiteisinimas gyviesiems. Belieka dievai. Bet kaip įrodysi, kad dievams nenusikalta? Choras tokį priekaištą jai padarė (833 eil. ir toliau). Kreontas yra panašios nuomonės. Antigonei, atrodo, kyla trumpa abejonė, kurią ji tuojau išblaško žodžiu „pamaldumas“: „Nejaugi dievai laiko pamaldumą nedorumu?! Jei taip, tai aš būsiu kalta“, — ji galvoja. — „Ne, negali būti! Bet jeigu jūs nusikalstate, tai pamatysite. Bet aš nelinkiu jums bloga: tegul dievai jums duoda tik tiek, kiek jūs man blogo padarėte!“ Taigi, trumpos akimirkos suabejojimą dievais jokių būdu negalima laikyti pasimetimu!

Toliau Erandonea teigia, kad Antigonės linkėjimai priešams kalbos pabaigoje nesiderina su garsiuoju herojės posakiu (523 eil.), kad ji yra gimusi ne kartu neapkęsti, o kartu mylėti. Šis posakis romantikų buvo išgarsintas ir aiškinamas kaip visuotinės meilės deklaravimas. Šis gražus posakis žmonėms, išaugusiems krikščioniškos doktrinos įtakoje, darė didelį įspūdį — Sofoklis tapo artimas, beveik krikščioniškas! Todėl dar ir šiandien atsiranda žmonių, kurie Sofoklį bando aiškinti krikščioniškai: esą, poetas vaizduojąs, kaip už gerus darbus ir ypač kentėjimus herojui atsilyginama geru, o už blogus jis yra smerkiamas. Deja, šio kilnaus posakio visuotinumą išnyksta, kai tik mes jį grąžiname į kontekstą, iš kurio jis paimtas. Tame kontekste Kreontas įrodinėja Antigonei, kad priešo Poliniko reikia neapkęsti, o Antigonė atsikerta, kad mirusiųjų valstybėje priešas sąvoka išnyksta ir belieka artimo žmogaus vėlė, reikalinga paskutinio patarnavimo. Kreontas atsako, kad priešas ir miręs nėra savas, o priešas. Tada Antigonė pasako tuos garsius žodžius. Tais žodžiais Antigonė pareiškia, kad jos pareiga savuosius mylėti, jiems atlikti paskutinį patarnavimą, o ne jų neapkęsti. Vadinasi, mylėti ne apskritai, o tik savuosius! Šio amžiaus filologai kaip tik įrodė, kad žodis φιλεῖν, kurį vartoja Antigonė, pirmiausia reiškė atlikti savo genties, vėliau tik šeimos nariams

²⁰ Žr. op. cit., p. 45 ir toliau.

religijos uždedamas pareigas. Tačiau tie filologai eina per toli: jie nori eliminuoti iš to žodžio meilės sąvoką. Galimas daiktas, kad iš pradžių tas žodis ir nereiškė meilės, o tik pareigą savo genties nariams. Bet vėliau, kai šeima pasidarė pagrindinis vienetas, meilė savaime turėjo įeiti į šio žodžio sąvoką. Taigi, ir šiame Antigonės posakyje be pareigų šeimos nariui slypi ir emocinė meilės sąvoka. Tik, kaip minėjau, toji meilė apsiriboja artimaisiais, ji nepanaikina priešiško priešams. Todėl yra be pagrindo Erandoneos mėginimas priešpastatyti paskutines herojės priešmirtinio monologo eilutes minėtam garsiajam posakiui. Net priešingai: herojės linkėjimai, kad dievai jos priešams suteiktų ne daugiau kančių, negu jie suteikė jai, rodo greičiau jos sielos kilnumą, negu neapykantą priešams.

Kaip matome, Erandoneos argumentai, kuriais jis įtikinėja, jog Antigonė netekusi galvos, neišlaiko kritikos. Antigonė lieka blaivaus proto ne tik komo metu, bet ir sakydama savo paskutinį monologą. Šioje paskutinėje kalboje ji pateikia, kaip jau minėjau, tris pasiteisinimus: mirusiesiems, gyviesiems ir dievams. Visi trys pasiteisinimai persunkti emocijų, bet kartu remiasi logiškais argumentais: 1) mirusiems pasiteisina tuo, kad atliko jiems privalomas pareigas; 2) gyviesiems tuo, kad brolis yra tiek svarbus, jog net pralenkia vyrą ir vaikus; 3) dievams tuo, kad pasielgė pagal pamaldumo reikalavimus. Jokių nesąmonių čia nėra. Pasiteisinimai ne schematiški, bet įvairūs: pirmajame Antigonė vaizduojasi, kaip ją mielai priims mirusieji, nes ji to nusipelnusi. Argumentacija čia užmaskuota būsimųjų malonių vaizdų. Antrasis pasiteisinimas pradodamas, apeliuojant į sveiką protą (904 eil.). Toliau jina pasako tarsi paradoksą: nei dėl vyro, nei dėl vaikų nebūtų stojusi prieš miestą (905—7 eil.). Paskui retoriškai klausia pati savęs: kodėl? (908 eil.). Atsakymą sudaro argumentacija, todėl brolis svarbiau. Po šių žodžių ji dramatiškai kreipiasi į mirusįjį brolių ir jam išdėsto, kaip negražiai su ja elgiasi Kreontas ir kaip liūdnai ir nepelnytai ji turi eiti gyva į kapą. Trečiasis pasiteisinimas pradodamas keliais retoriniais klausimais ir vienu atsakymu, kuriame paradoksaliai pastatomas pamaldus darbas prieš jo pavadinimą nedoru. Pabaigoje du, jau anksčiau apžvelgti, sąlygos sakiniai, rodą labai guvų Antigonės protą.

Kodėl filologai smerkia tik antrąjį iš tų trijų pasiteisinimų? Mat, palyginus su ankstesniu Antigonės pasiteisinimu — nerašytais, amžinai įstatymais — jis atrodo lėkštas, nerimtas, stačiai kompromituojąs herojės kilnumą. Jų nuomone, tik netekusi galvos, Antigonė galėjusi šį argumentą panaudoti. Argumentui daug pakenkė Herodotas. Istoriko vaizduojamoji situacija yra natūralesnė, nes ten brolis tebėra gyvas, jį galima išgelbėti, o „Antigonėje“ brolis miręs. Bet įsižiūrėję pamatysime, kad tai nėra esamai situacijai netinkanti citata. Argumentacija, jeigu ją poetas iš tikrųjų, kaip atrodo, bus paėmęs iš Herodoto, vis dėlto yra pri-

taikyta Antigonės situacijai. Juk 906 eilutė rodo, kad čia kalbama apie mirusį, pūvantį, atseit, nepalaidotą vyrą. Taigi, herojė nori pasakyti, kad tuo atveju, jei būtų mirę ir vyras, ir brolis ir abu būtų uždrausta laidoti, ji pasirinktų brolį; o jeigu būtų miręs tik vyras, ji nemėgintų nepaklusti draudimui laidoti. Šis Herodoto citatos pritaikymas esamai situacijai rodo, kad Sofoklis į ją žiūrėjo ne tiek kaip į citatą, kiek kaip į parankų ir įdomų argumentą senam matriarchato laikų įstatymui paremti. Juk brolio statymas aukščiau už vyrą aiškiai rodo į matriarchato laikus. Tik klausimas, ar Sofoklio laikų atėniečiai žinojo tą senų laikų atgyveną? Eschilo „Eumenidžių“ posakis, kad vyras Agamemnonas žmonai Klitemnestrai nebuvo giminė, liudija, kad matriarchato atgyvenos nebuvo svetimos tų laikų atėniečiams. (Kitaip Eschilas būtų neišdrįsęs savo Erinijoms leisti kalbėti tokią, vėlesnių laikų akimis žiūrint, nesąmonę.) Todėl galima spėti, kad ir brolio pranašumas prieš vyrą tų laikų atėniečiams neatrodė paradoksas arba nesąmonė. Gal dėl to Antigonė šią matriarchato atgyveną vadina „įstatymu“ (908 ir 913 eil.). Jeigu tai būtų buvusi tik pikantiška citata iš Herodoto, ji tikriausiai nebūtų pavadinusi ją „įstatymu“ (nebent būtų netekusi galvos, bet, kaip matėme, jinai turėjo visai blaivų protą).

Tad kodėl niekas nesipiktina Eschilo Erinijų argumentacija, o visi smerkia Antigonės samprotavimus? Matyt, nepatinka vienas tų samprotavimų bruožas, kurį galime pavadinti utilitarizmu (o gal net įgimtu egoizmu). Visi žavisi „nerašytųjų įstatymų“ argumentu, nes čia nematyti utilitarizmo, o piktinasi utilitaristiniu rinkimusi tarp vyro ir brolio. Toks utilitarizmas atrodo nesuderinamas su herojiškumu. Tiesa, čia nematyti, kad herojė siektų materialinės naudos, bet vis dėlto naudos ji siekia: jai praktiškiau atsisakyti vyro, nes atsisakius vyro ir pasirinkus brolį, bus išlaikytas gyvas brolis, o vyrą bus galima gauti kitą. Pagal įprastą herojų supratimą išeina, kad čia jau ne herojizmas, o savanau-diškumas, prieštaraujantis herojiškumui. Bet Sofokliui šitoks utilitarizmas atrodė suderinamas su herojiškumu. Imkime tą pačią Antigonę: jos utilitarizmas pasireiškia ne tik čia. Jau mūsų minėtasis Vičerlis²¹ nurodo, kad panašus dalykas pasitaiko prologe (74–5 eil.), kur Antigonė argumentuoja rūpinimasi broliu tuo, kad pomirtinis gyvenimas, kuriame jau yra Polinikas, nepalyginamai ilgesnis už gyvenimą ant žemės, vadinasi, jo reikalais reikia labiau rūpintis. Utilitarizmas čia akivaizdus: praktiškiau yra atsižvelgti į amžinybę, negu į trumpą dabartinį gyvenimą. Vičerlis abu atvejus — prologo 74–5 eilutes ir 909–912 eilutes laiko nesąmone ir piktinasi, kad Sofoklis savo herojei kartkartėmis leidžia tokius dalykus kalbėti. Erandonea, cituodamas Vičerlį²², liepia nekreipti dėme-

²¹ Zr. mūsų 15 citatą.

²² op. cit., p. 115.

sio į tokią smulkmeną, kaip 74—5 eilutės, kurios, girdi, negalimčios užtemdyti pirmosios tragedijos pusės Antigonės herojiškumo. Bet kodėl tas pats Erandonea kartu su kitais puola 904—20 eilutes? Juk ir jos negali užtemdyti ankstesnio herojiškumo! Abi tragedijos vietos 74—5 ir 904—20 eilutės — utilitaristinės, ir neracionalu jas vadinti nesąmone. Juk visų laikų krikščionys kaip tik rėmėsi (ir šiandien tebesiremia) pomirtinio gyvenimo ilgumu, lyginant su šiuo gyvenimu.

Utilitaristinis yra pirmasis pasiteisinimas paskutiniame herojės monologe (897 eil. ir toliau). Pagaliau ir garsioji nerašytųjų įstatymų argumentacija nėra laisva nuo utilitarizmo, pvz., 456—9 eilutėse yra utilitaristinis Kreonto efemerinių įstatymų lyginimas su amžinaisiais. Antigonei atrodo praktiškiau laikytis amžinųjų įstatymų. Tai juk ta pati mintis, kaip 74—5 eilutėse! Panaši utilitaristinė mintis yra ir 466—7 eilutėse.

Tai rodo, kad Sofoklis, kuris vaidavo herojus tokiais, kokie jie turi būti, minėtuosius utilitarizmo pasireiškimus nelaikė nesuderinamais su herojiškumu. Todėl ir 904—20 eilutes nereikia laikyti nei išprotėjusios herojės beprasmiu kliedėjimu, nei nepritaikyta citata iš Herodoto, nei interpoliacija. Apskritai, paskutinė Antigonės kalba yra šedevras: čia puikiai suderintas logiškas samprotavimas su emocingais žodžiais bei vaidais; stilius iškilmingas, tinkamas mirtin einančiai herojei, papuoštas gražiais retoriniais klausimais. Jame Antigone tebėra ta pati herojė, tik reaguojanti į visai kitą situaciją, negu ta, kuri buvo pirmoje dramos pusėje.

Išvados

1) Poliniko dvigubą palaidojimą reikia sieti su kitais sceninio įvykio sudvejinimais, kuriuos Sofoklis panaudoja dramatiniam efektui padidinti. Tiesa, Poliniko atvejis atrodo nenatūralus; be to, antram palaidojimui trūksta laiko. Šiuos nukrypimus nuo tikrovės reikia aiškinti tų laikų teatro sąlygiškumu²³.

2) „Antigonės“ 904—920 eilučių problema kilo iš to, kad Sofoklio laikų herojai buvo vertinami pagal naujųjų laikų herojiškumo supratimą. Todėl atrodė neherojiškai Antigonės verksmas, svyravimas, „utilitarizmas“ ir pan. V a. pr. m. e. atėniečiai į visa tai žiūrėjo kitaip (palygink kad ir Eschilo „Achileidą“: Achilas atiduoda Hektoro kūną tik tada, kai

²³ Antikinio teatro sąlygiškumas yra neaiškus. Anksčiau buvo manoma, kad sąlygiškumo laipsnis buvęs labai didelis; šiandien kai kas nukrypsta į priešingą pusę — stengiasi sąlygiškumą visiškai sumenkinti (pvz., J. D'ingel, *Das Requisit in der griechischen Tragödie*, Diss, Tübingen, 1967. Man prieinama tik šio veikalo recenzija žurnale „Gnomon“, Band 40, 1968, p. 194 ir toliau). Vis dėlto galima spėti, kad to sąlygiškumo buvo bent tiek, kad galima būtų jį paaiškinti minėtuosius „Antigonės“ nukrypimus nuo tikrovės.

Priamas sumoka jam tiek aukso, kiek sveria lavonas). Be to, filologai neatsižvelgė į tai, kad 904—920 eilučių primityvios mintys visiškai tinka apskritai primityvioms Antigonės pažiūroms.

1970; *lapkritis*

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ «АНТИГОНЫ»

Ионас ДУМЧЮС

Резюме

1. Второе — эвентуально первое — погребение Полиника совсем не нужно, оно даже противоречит действительности. Поэтому некоторые филологи думают, что первое погребение произошло вне рамок трагедии или возникло из-за какой-то ошибки поэта. Это удвоение погребения — как и вообще каждое удвоение любого действия в драме — является эстетическим приемом, которым охотно пользуется Софокл. Так, напр., мы находим двойное извещение о прибытии Геракла в «Трахинянках», двойное демаскирование Лихаса в той же драме, удвоение прибытия Тевкра в «Аянте» и т. п. Такие удвоения действия производят большое впечатление на театральную публику, и Софокл из-за этого эстетического приема даже допускает иногда погрешности против действительности.

2. «Антигона» 904—920. Эти стихи находятся в большой прощальной речи Антигоны (891—927 ст.). Поэтому не следует их искусственно изымать из контекста и изолированно называть неудачной интерполяцией. Ситуация этой речи следующая: Антигону ведут к погребальному помещению; она одинока, беззащитна; все против нее; фиванский народ ничего не делает, и даже хор, который раньше сочувствовал ей, теперь против нее. И все-таки она не теряется, как думают некоторые филологи. Она теперь чувствует какое-то сомнение в правоте своего поступка и желает оправдать — если не перед своими врагами, то во всяком случае перед собой — свой героический подвиг. И вот она начинает свой оправдательный монолог. В нем мы видим тройное оправдание: 1) перед умершими; 2) перед живыми и 3) перед богами. Перед умершими она оправдывает себя тем, что благочестно похоронила их. Перед живыми она защищает свой поступок тем, что брата ставит выше мужа и даже выше своих собственных детей. Что же касается богов, то они тоже должны быть удовлетворены, ибо она поступила по божьим законам.

Все это понятно. Но проблема состоит в том, что Антигона, оправдывая себя перед живыми, пользуется матриархальным аргументом об исключительном положении брата в семье. А ведь «Антигона» написана в пятом веке до нашей эры. И все-таки надо полагать, что афинянам пятого века до н. э. были известны некоторые остатки матриархальной эпохи. Что это было действительно так, показывает Эсхил, который в «Эвменидах» (605 ст.) пользуется подобного рода матриархальным аргументом, как и здесь Антигона.

Некоторые филологи возмущены тем, что аргументация Антигоны утилитарная, значит, негероическая. Но такой утилитаризм не противоречил античному героизму. Ведь Антигона высказывает утилитарные мысли не только в 904 и сл., но и в ст. 74—75 и ст. 456—459!

EINIGE PROBLEME DER „ANTIGONE“

Jonas DUMCIUS

Zusammenfassung

I. Die doppelte Bestattung des Polyneikes

Die zweite — eventuell die erste — Bestattung des Polyneikes ist unnötig, sie verstößt sogar gegen die Wirklichkeit. Darum glauben manche Philologen, daß die erste Bestattung außerhalb des Dramas liege oder auf einem Fehler des Sophokles beruhe. Diese Verdoppelung der Bestattung — wie überhaupt jede Verdoppelung einer Handlung im Drama — ist ein ästhetisches Mittel, das von Sophokles gern gebraucht wird. Vergleiche, z. B., den doppelten Bericht über die Ankunft des Herakles in den „Trachinierinnen“, die doppelte Enthüllung der Lüge des Lichas im selben Drama, die Verdoppelung der Ankunft des Teukros im „Aias“ u. dgl. mehr. Solche Verdoppelungen erhöhen die Wirksamkeit einer Szene außerordentlich, und Sophokles läßt sogar einige Verstöße gegen die Wirklichkeit zu, um dieses ästhetische Mittel zu verwirklichen.

II. „Antigone“ 904—920.

Diese Verse befinden sich in der großen Abschiedsrede der Antigone (891—927). Daher ist es nicht statthaft, sie vom Zusammenhang loszulösen und vereinzelt als ein unglückliches Einschleusen zu betrachten. Antigone wird zum Tode geführt. Sie fühlt sich von allen verlassen, sogar der Chor läßt sie im Stich. Und doch hat sie nicht, wie manche glauben,

den Kopf verloren. In dieser verzweifelten Lage fühlt sie das Bedürfnis, ihre Tat, wenn nicht vor ihren Feinden, so doch wenigstens vor ihr selbst zu rechtfertigen. So entsteht dieser Monolog, den man als eine Rechtfertigungsrede zu betrachten muß. In ihr sehen wir dreifache Rechtfertigung; 1) vor den Toten; 2) vor den Lebenden und 3) vor den Göttern. Sie findet eine Rechtfertigung vor den Toten darin, daß sie sie sittegemäß bestatten hat. Was die Lebenden betrifft, so entschuldigt sie ihre Tat, indem sie dem Bruder einen höheren Platz als ihrem eigenen Mann und sogar den eigenen Kindern einräumt. Schließlich sollten auch die Götter mit ihrer Tat zufrieden sein, da sie den göttlichen Gesetzen gemäß gehandelt hat.

Nun zur Rechtfertigung vor den Lebenden. Die Argumente der Antigone scheinen uns verunglückt, unheroisch, utilitarisch zu sein. Sie waren selbstverständlich zu Zeiten des Mutterrechts, aber „Antigone“ ist im 5. Jh. vor unserer Zeitrechnung geschrieben worden. Und dennoch gab es auch im Zeitalter der großen Tragiker manche Überreste der mutterrechtlichen Anschauungen, die die Argumente der Antigone verständlich machten. Hätte doch Aischylos Eumen. 605 nie geschrieben, wenn er nicht gewußt hätte, daß viele mutterrechtliche Anschauungen den Athenern des 5. Jhs. bekannt waren! Was den Utilitarismus betrifft, so ist es zu bemerken, daß ein gewisser Utilitarismus mit dem antiken Heroismus keineswegs unvereinbar ist. Beschränken wir uns auf „Antigone“: utilitarisch sind ja auch die Verse 74—75, und 456—459.